

Қазақстан Республикасы
Ғылым және жоғары білім министрлігі

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т. 29 (3)

ISSN 1814-6961
E-ISSN 2788-9718

- ТАРИХ
- ЭТНОЛОГИЯ
- АРХЕОЛОГИЯ

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т. 29 (3)

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы Отечественная история History of the Homeland

**Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2026. Т. 29 (3)**

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhy
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2026. Vol. 29. Is. 3. Pp. 1131–1142
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.01.09

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2026_29_3_1131-1142

ШОҚАН УӘЛИХАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚТАР МЕН ОРТА АЗИЯ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ХІХ ҒАСЫРДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ

Жұлдыз Мусақызы Төлебаева¹, Айсулу Мәтқасымқызы Хайрулдаева^{2*}

¹ SDU University (Абылай хан көшесі 1/1, Қаскелең, Қазақстан Республикасы)

Тарих ғылымдарының докторы, профессор

<https://orcid.org/0000-0002-4284-0871>. E-mail: tulibay@gmail.com

² SDU University (Абылай хан көшесі 1/1, Қаскелең, Қазақстан Республикасы) постдокторант

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

(Достық даңғылы 13, Алматы, Қазақстан Республикасы)

Магистр, аға оқытушы

<https://orcid.org/0000-0002-3303-7569> E-mail: aisulu01.01.81@gmail.com

* Корреспондент автор

©Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2026

©Тулибаева Ж.М., Хайрулдаева А.М., 2026

Аңдатпа. *Kіріспе.* Мақалада қазақтың біртуар ұлы, саяхатшы, этнограф, Ш.Ш.Уәлиханов еңбектеріндегі ХІХ ғасырдағы қазақтар мен ортазиялық елдердің қарым-қатынастарын зерттеу. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері.* Мақаланың мақсаты қазақтар мен ортазиялық елдердің қарым-қатынастары туралы жазылған Шоқан Уәлиханов еңбектеріне тарихнамалық және дискурсивтік тұрғыдан жүйелі шолу жасау болып табылады. Мақаланың міндеті – зерттеуші еңбегіндегі ортазиялық елдерге қатысты мәліметтерді саралау. *Материалдар мен әдістер.* Мақаланың материалдық негізін Ш.Ш.Уәлихановтың Орта Азия елдеріне байланысты еңбектері құрады. Зерттеушінің еңбектерін талдауда сыни іріктеу, талдау, салыстыру сияқты әдістер қолданылды. *Нәтижелері.* Зерттеу барысында Ш.Ш.Уәлихановтың қазақтар мен ортазиялық елдер арасындағы сауда, мәдени, саяси байланыстарын қарастырғаны көрінеді. Сауда жасаудағы негізгі тауар түрлері туралы қызықты деректер алуға болады. Оңтүстік өңір қазақтарының ортаазиялық елдермен қарым-қатынастарындағы ұстанымдарына байланысты топтарға бөлгенін байқаймыз. Жалпы ортаазиялық елдер туралы, олардың өзара қарым-қатынастары туралы көптеген өзі көрген немесе сенімді дереккөздерден алынған құнды мәліметтерді еңбектерінде жазып қалдырған. *Қорытынды.* Ш.Ш.Уәлиханов еңбектері ХІХ ғасырдағы қазақтар, ортазиялық елдер, олардың арасындағы қарым-қатынастарының ерекшеліктерін түсіндіруге мүмкіндік беретін деректік және тарихнамалық құндылығы жоғары тарихи мұра екендігіне көз жеткізуге болады.

Түйін сөздер: Ш.Ш.Уәлиханов, ортаазиялық елдер, Қоқан хандығы, тарихнамалық дерек, тариханамалық шолу

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетінің «ХІХ ғ.–ХХ ғасыр басындағы қоқандық қолжазба деректердегі Қазақстан тарихы»

тақырыбындағы гранттық қаржыландыру жобасын жүзеге асыру аясында орындалды (жеке тіркеу нөмірі – AP26101025)

Дәйексөз үшін: Тулибаева Ж.М., Хайрулдаева А.М. Шоқан Уәлиханов еңбектеріндегі қазақтар мен Орта Азия халықтарының XIX ғасырдағы қарым-қатынастары // Отан тарихы. 2026. Т. 29. № 3. 1131–1142-бб. [Қазақша] DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1131-1142

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ КАЗАХОВ С НАРОДАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В XIX ВЕКЕ В ТРУДАХ ЧОКАНА ВАЛИХАНОВА

Жулдыз Мусаевна Тулибаева¹, Айсулу Маткасымовна Хайрулдаева^{2*}

¹ SDU University (ул. Абылай хана 1/1, Каскелен, Республика Казахстан)

доктор исторических наук, профессор

<https://orcid.org/0000-0002-4284-0871>. E-mail: tulibay@gmail.com

² SDU University (ул. Абылай хана 1/1, Каскелен, Республика Казахстан) постдокторант

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

(проспект Достык 13, Алматы, Республика Казахстан)

Магистр, старший преподаватель

<https://orcid.org/0000-0002-3303-7569> E-mail: aisulu01.01.81@gmail.com

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2026

©Тулибаева Ж.М., Хайрулдаева А.М., 2026

Аннотация. *Введение.* В статье исследуются взаимоотношения казахов с народами Центральной Азии в XIX веке, отраженные в трудах выдающегося представителя казахского народа, путешественника и этнографа Ч.Ч. Валиханова. *Цель и задачи исследования.* Цель статьи – представить систематический обзор трудов Чокана Валиханова, посвященных взаимоотношениям казахов со странами Центральной Азии, рассматриваемых как с историографической, так и с дискурсивной точек зрения. Задача статьи – проанализировать информацию о странах Центральной Азии, содержащуюся в работе исследователя. *Материалы и методы.* Основными материалами при работе над статьей послужили труды Ч.Ч. Валиханова, посвященные странам Центральной Азии. При анализе работ исследователя применялись такие методы, как критический отбор, анализ и сравнение. *Результаты.* Проведенное исследование показывает, что Ч.Ч. Валиханов изучал торговые, культурные и политические связи между казахами и странами Центральной Азии. Представлены интересные данные об основных товарах, находившихся во взаимном торговом обороте. Показано, что казахи Южного региона разделены на группы в зависимости от их позиции по вопросу отношений со странами Центральной Азии. В своих трудах он приводит множество ценных подробностей о странах Центральной Азии и их взаимоотношениях, которые он либо наблюдал лично, либо получил из надежных источников. *Вывод.* Труды Ч.Ч. Валиханова безусловно представляют собой значимое историческое наследие, имеющее источниковую и историографическую ценность, позволяющее получить представление о казахском народе и народах Центральной Азии XIX века, а также об особенностях их взаимоотношений.

Ключевые слова: Валиханов Ч.Ч., центральноазиатские страны, Кокандское ханство, историографический источник, историографический обзор

Благодарность: Статья подготовлена в рамках реализации проекта грантового финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «История Казахстана в кокандских рукописных источниках XIX – начала XX века» (ИРН AP26101025).

Для цитирования: Тулибаева Ж.М., Хайрулдаева А.М. Взаимоотношения казахов с народами Центральной Азии в XIX веке в трудах Чокана Валиханова // Отан тарихы. 2026. Т. 29. № 3. С. 1131–1142. [на казахском]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1131-1142

RELATIONS BETWEEN THE KAZAKHS AND PEOPLES OF CENTRAL ASIA IN THE 19TH CENTURY IN THE WORKS OF CHOKAN VALIKHANOV

Zhuldyz Musaevna Tulibayeva¹, Aisulu Khairuldayeva^{2*}¹ SDU University (st. Abylai Khan 1/1, city of Kaskelen, Republic of Kazakhstan)

Doctor of Historical Sciences, Professor

<https://orcid.org/0000-0002-4284-0871>. E-mail: tulibay@gmail.com² SDU University (st. Abylai Khan 1/1, city of Kaskelen, Republic of Kazakhstan)

Postdoctoral researcher

Abai Kazakh national pedagogical university (Dostyk Ave., 13, Almaty, Republic of Kazakhstan)

Master, senior lecturer

<https://orcid.org/0000-0002-3303-7569>. E-mail: aisulu01.01.81@gmail.com

© Valikhanov IHE, 2026

© Tulibayeva Zh.M., Khairuldayeva A.M. 2026

Annotation. *Introduction.* The article researches the relations between Kazakhs and the peoples of Central Asia in the 19th century, as reflected in the works of the prominent representative of the Kazakh people, traveler, and ethnographer Ch.Ch. Valikhanov. The purpose of the article is to present a systematic review of the works of Chokan Valikhanov dedicated to the relations of Kazakhs with the countries of Central Asia, examined from both historiographical and discursive perspectives. The objective of the article is to analyze the information about the countries of Central Asia in the researcher's work. *Materials and methods.* The primary materials used in writing the article were the works of Ch.Ch. Valikhanov dedicated to the countries of Central Asia. In the analysis of the researcher's works, methods such as critical selection, analysis, and comparison were applied. *Results.* The research shows that Ch.Ch. Valikhanov studied the trade, cultural, and political ties between Kazakhs and the countries of Central Asia. Interesting data regarding the main goods in trade circulation are presented. It is shown that the Kazakhs of the Southern region were divided into groups depending on their stance on relations with Central Asian countries. In his works, he provides a multitude of valuable details about the countries of Central Asia and their relations, which he either observed personally or obtained from reliable sources. *Conclusion.* The works of Ch.Ch. Valikhanov undoubtedly represent a significant historical legacy that holds both source and historiographical value, providing insight into the Kazakh people and the peoples of Central Asia in the 19th century, as well as the specific features of their relations.

Keywords: Ch.Ch. Valikhanov, Central Asian countries, Kokand Khanate, historiographical source, historiographical review.

Acknowledgement: This article was prepared within the framework of grant funding project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan «The History of Kazakhstan in Kokand Manuscript sources from the XIX – early XX century» (Registration Number: AP26101025).

For citation: Tulibayeva Zh.M., Khairuldayeva A.M. Relations between the kazakhs and peoples of Central Asia in the XXth Century in the works of Chokan Valikhanov// Otan tarihy. Vol. 29. No 3. Pp. 1131–1142. [in Kazakh]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1131-1142

Кіріспе. XVIII ғ. – XIX ғ. бірінші жартысындағы Қазақстан мен Хиуа, Қоқан хандықтары және Бұхара әмірлігі сияқты ортазиялық мемлекеттер арасындағы қарым-қатынастардың дамуы күрделі сипатқа ие болған тарихи кезең. Себебі, Қазақ даласының кейбір аймақтары Ресей патшалығының отарлау саясатының құрсауына әлі толықтай іліне қоймаған болса, ал саяси даму тарихында орталықтанған мемлекеттік даму сатысына аяқ басқан ортазиялық елдердің сыртқы саяси ұстанымдарының қазақтарға қатысты өзгеріске ұшырау кезеңі еді. Дегенмен, Азияның орталық бөлігінде орналасқан қазақ даласы мен ортазиялық елдердің арасындағы қарым-қатынастары тарихи, мәдени, шаруашылық факторларға қатысты үнемі жалғасып, жанданып, дамып отырды. Бірақ, қазақтар мен ортазиялық елдердің қарым-қатынастарының аталған кезеңдегі тарихы қазіргі уақытқа дейін аз зерттелген күйінде қалып отыр.

Шоқан Уәлиханов XIX ғасырдың артына мол ғылыми мұра қалдырып кеткен біртуар ғалымдарының саңлақтары қатарына кіреді. Ш.Уәлихановтың өмірі, жалпы шығармашылығы, оған замандастары берген баға, сол кезеңдегі орыс зерттеушілерінің жылы көзқарастары туралы белгілі шоқантанушы ғалым К.Әбуевтың монографиясында терең талданады [Абуев, 2016].

Шоқан Уәлиханов шығыс авторларының шығармаларын пайдаланып қазақ тарихын зерттеушілердің алғашқыларының бірі болып саналады. Ол көптеген түрлі деректерді ғылыми айналымға енгізді: Омбы облыстық архивінен жинаған мұрағат құжаттары, Қашғардан алып келген және қазақ даласынан табылған шығыс авторларының қолжазбалары, қазақтардың өз өткен тарихы туралы ауызша жеткен әңгімелер мен аңыздар, эпиграфикалық материалдар. Оның сол кездегі ғылым үшін беймәлім елдерге: Жетісуға, Қырғызстанға, Шығыс Түркістанға саяхаттарының күнделіктері – түркі халықтарының тарихы және мәдениеті бойынша еңбектері мен зерттеулері орыс және әлемдік ғылымда жоғары бағаланды және қазіргі уақытқа дейін өзінің ғылыми маңыздылығын жоғалтқан жоқ. Шоқан Уәлиханов еңбектері – XIX ғасырдағы қазақтар мен ортазиялық қатынастарды тарихи реконструкциялау тұрғысынан бірегей дереккөз болып табылады. Оның ғылыми мұрасы тек этнографиялық немесе географиялық зерттеу ғана емес, саяси-мәдениеттанулық шолу, кеңістік пен билік қатынастарын бейнелейтін тарихи-мәдени карта іспеттес. Уәлиханов өзінің саяхаттары туралы жазбалары мен есебінде Қоқан, Хиуа, Бұхара хандықтары туралы құнды мәліметтер қалдырған. Бұл мәліметтер сол дәуірдің ішкі әлеуметтік құрылымы, билік легитимациясы, діни риторикасы мен сыртқы қатынастары туралы кешенді көзқарастар жиынтығы. Мақалада Шоқан Уәлихановтың ортазиялық елдер мен қазақтардың арасындағы саяси, мәдени, сауда, шаруашылық қарым-қатынастары туралы жазған еңбектері қарастырылып, зерттеледі.

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің негізгі деректік базасын Ш.Уәлихановтың қазақтар мен Орта Азия халықтарының саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени байланыстарына қатысты еңбектері құрайды. Атап айтқанда, зерттеу барысында ғалымның «Қырғыздар туралы жазбалар», «Ыстық көл сапарының күнделігі», «Алтышар немесе Қытай провинциясы Нан лу (Кіші Бұхария) алты шығыстық қалаларының 1858-1859 жылдардағы жағдайы туралы», «Жоңғар очерктері», «Қашғар сапарын ұйымдастыру туралы жазбалар», «Қоқан хандығы туралы жазбалар» еңбектері пайдаланылды.

Зерттеудің маңызды деректік негіздерінің бірі – Ш.Уәлихановтың ғылыми мұрасының академиялық басылымдары. Оның еңбектері 1961-1972 жылдары академик Әлкей Марғұланның редакциялауымен жарық көрген бес томдық орыс тіліндегі жинақта жүйеленді. Сонымен қатар, 2010 жылы «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында Көшім Есмағамбетовтың редакциялауымен Ш.Уәлихановтың көп томдық жинағы қазақ тілінде жарияланды. Мақаланы жазуда осы аталған басылымдардағы мәтіндер салыстырылып, түпнұсқалық мазмұнды дәл сақтау қағидаты басшылыққа алынды.

Зерттеу материалдарын толықтыру мақсатында XIX ғасырдың бірінші жартысындағы қазақтар мен ортазиялық хандықтар тарихына қатысты жарияланған деректік жинақтар, Ресей империясының әкімшілік-статистикалық материалдары, саяхатшылар мен шығыстанушылардың еңбектері, сонымен қатар, Ш.Уәлихановтың ғылыми мұрасын зерттеген отандық тарихшылардың еңбектері пайдаланылды. Бұл материалдар Уәлиханов еңбектеріндегі мәліметтерді сол кезеңнің тарихи-саяси жағдайымен байланыстыра қарауға мүмкіндік береді.

Зерттеу барысында деректанулық сын, проблемалық-хронологиялық әдіс, контент талдау әдістері қолданылды. Деректанулық сын әдісі Ш.Уәлиханов еңбектеріндегі мәліметтердің пайда болу жағдайын, автордың бақылау мүмкіндігін және баяндаудың ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Проблемалық-хронологиялық әдіс қазақтардың ортазиялық хандықтармен саяси, экономикалық, сауда, әлеуметтік және мәдени байланыстары туралы мәліметтерді тарихи кезеңдер мен жекелеген мәселелер бойынша жүйелеуге пайдаланылды. Контент талдау элементтері қазақтар мен ортазиялық халықтар арасындағы байланыстарды елдеріне, сипатына қарай топтастыруға мүмкіндік берді.

Талқылаулар мен нәтижелер. Ш.Уәлихановтың пікірі бойынша, көшпелі халықтарды зерттеу үшін олардың аңыздарының, эпостарының, ауызша хикаяларының, әндерінің маңызы ерекше. Өз еңбектерінде Ш.Уәлиханов әртүрлі деректерден алынған мәліметтерді қайта тексере және салыстыра отырып пайдалануға тырысты. [Сулейменов, 1985: 107].

Шоқан Шыңғысұлы Орталық Азия халықтарының тарихын зерттеуге өте ауқымды үлес қосты. Шоқан Уәлиханов Қоқан хандығының саяси тарихын, мемлекеттік құрылымын, оның көршілес

елдермен сауда және саяи байланыстарын зерттеді. Ол Орталық Азияны мекендеген түрлі халықтардың өміріне, тұрмыс пен салттарына айрықша көңіл бөлді. Бұл туралы ғалымның «Қырғыздар туралы жазбалар», «Ыстық көл сапарының күнделігі», «Алтышар немесе Қытай провинциясы Нан лу (Кіші Бұхария) алты шығыстық қалаларының 1858-1859 жылдардағы жағдайы туралы», «Жоңғар очерктері», «Қашғар сапарын ұйымдастыру туралы жазбалар», «Қоқан хандығы туралы жазбалар» және басқа еңбектерінде аса бай мәліметтер қамтылған. Шоқан Уәлиханов қазақтардың тікелей көршісі болған Орта Азия хандықтарының тарихы мен сол кезеңдегі жағдайын зерттеуге көп көңіл бөлген. Ол бұл мемлекеттердің саяси құрылысы мен экономикасын зерттеуге баса назар аударды, өйткені Оңтүстік Қазақстан халықтарының едәуір бөлігі өздерін XIX ғасырдың басында жаулап алған Орта Азия хандықтарының езгісінде болатын [Дулатова, 1976: 48].

Аталған шығармаларының арасында «Қоқан хандығы туралы жазбалары» ерекшеленеді [Валиханов, 1985а]. Еңбекте Қоқан хандығындағы басқару құрылысы, әскери, әкімшілік, этникалық құрылымы, орналасуы туралы айтылады. Шоканның зерттеуінше, Қоқан хандығының құрамында қазақ тайпалары өмір сүрген. Хандыққа бағынатын қазақтарды екі топқа бөлген: Қоқанның толық билігіндегілер және оның билігін мойындайтындар. «Біріншілері - Ташкент маңында көшіп жүретін Ұлы жүздің шанышқылы руы болған, әскерде қызмет етеді, әскери, азаматтық лауазымдарды иеленеді Ташкент билеушісі әскерінің негізін құраған Екіншілері зекет төлейді және қажет жағдайда қосалқы әскер беруге міндетті. Қоқаннан ерекше әскери шенді – датха лауазымын иеленетіндер, қазақтар осылар [Валиханов, 1985а: 315].

Шоқан қазақ-қоқан қатынастарының XVIII ғасырда сол кездегі халықаралық жағдайға байланысты күрделі болғандығын көрсетті. «1756 жылы қытай әскері қазақ даласына аяқ басқан кезде орта жүзде Абылай хан өзін бодыханның вассалы деп мойынап, княздық құрметке ие болды. ... Қоқан билеушісі Эрдене би (Одона) 1758 жылы қытайлықтардың растауы бойынша ол да бодыханның қолдауын мойындаған [Валиханов, 1985а: 323]. Қытайлықтардың Самарқанға барғылары келетіндігі туралы хабарлама жасағаннан осы кезде Ташкентті басып алған қоқан билеушісі Эрдене – батыр Ходжент билеушісі Фазыл бимен бірге монғолдық дуранилер тайпасының басшысы Ахмет шахқа хат жазып, одан көмек сұрады. Көктемде ауғандар келіп, Қоқан мен Ташкенттің арасына тұрды. Пекинге елші жіберіп, Жаркент пен Қашғарды қожаларға қайтаруды талап етті» деген баяндауынан қазақ, қытай, ортаазиялық хандықтар арасындағы қатынастарға ауған елі тәрізді мемлекеттердің араласқандығына көз жеткізуге болады. Дегенмен Шоканның мәліметтерінше, осындай күрделі жағдайда ауғандар мұсылмандарды қытайлықтарға қарсы қоюға тырысты. Қазақтар мен қырғыздарға хат жазып, соларды және өзбектерді Құлжаға сауда жасауға бармауға үгіттеді. Осы кезде ходжа билеушісі Фазыл би Абылайды кеңес беру үшін көмекке шақырды [Валиханов, 1985а: 323]. Ш. Уәлиханов Орталық Азияның бір бөлігін Кіші Бұхара деп сипаттаған. 1859 жылы өзі қоқан көпесі ретінде Қашғар қаласына барған. Қаладағы оқиғаларды көзімен көрген Шоқан Қоқан хандығымен сауданың қайта жандағанын, қоқандық елшінің Қашғарда бір айдан астам уақыт бойы тұрғаны, бұхар және қоқан керуендерінің бос қалған керуен сарайларды толтырып жатқаны туралы жазды. Қашғарға Шоқан бастаған керуеннің келуі үлкен шу тудырған [Валиханов, 1985а: 327]. Әртүрлі елдердің түрлі тайпаларының саудагерлерімен танысу Шоқанға көрші елдердің көптеген маршруттары туралы, этнографиялық, статистикалық, сауда жөнінде мәліметтер алуға мүмкіндік тудырған. Қашғардағы сапарын сәтті бастаған Шоқан елдер арасындағы қарым-қатынас жөнінде біраз ақпарат алғанын жасырмаған. Осы тұрасында ол «Үнемі көпестердің ортасында болудың, керуен сарайда тұрудың арқасында ортазиялық саудамен, әсіресе Қашғардағы керуендік сауданың тауарларымен, ортазиялық көпестермен, көпестік ұғымдармен және экономикалық ойларымен жақын танысуға жол ашты», – деп жазды [Валиханов, 1985а: 335]. Шоканның сапар барысында жинақтаған материалдары, соның ішінде Орта Азия хандықтары туралы мәліметтерінің шынайылығы жоғары, себебі өзі жазғандай, «сапар барысында жиналған ақпарат, біріншіден, менің жеке бақылауларымнан, екіншіден, сенімділікке лайық адамдардан алынған және басқа куәліктермен расталған ақпарат пен материалдардан, ең соңында, саудагерлерден, лауазымды тұлғалардан, жергілікті тұрғындардан алынған жазбаша дереккөздер, ресми құжаттар мен кітаптар» болып табылады [Валиханов, 1985а: 335]. Жинақтаған материалдары бойынша Шоқан өзінің жазбаларын дайындаған. Жазбаларымен бірге сол замандағы түсірілімдер, топографиялық істе сақтаулы материалдардың негізінде Орталық Азияның картасын сызған. Осындай құнды мәліметтерді жинақтауды ол Қашғарға келмей тұрып жоспарлаған. Өзінің «Қашғар сапарын ұйымдастыру туралы жазбалары» атты шағын еңбегінде Шығыс Түркістан, Қоқандағы жағдай

туралы егжей-тегжейлі ақпарат жинау тапсырылғаны, өлкені жақсы білетін қашғарлықтардан, соның ішінде Сарыкөл тумасы Сарымсақтан көп мәлімет алғанын жазған [Валиханов, 1985b: 7]. Қашғарға сапарында жазбаларын дайындап, тың түсірілімдер мен топографиялық істерде сақтаулы бай материалдар бойынша Орта Азияның картасын сызды [Валиханов, 1985b: 7-13]. Шоқан Орталық Азия тарихы бойынша орта ғасырлық деректер қатарында Дешті-Қыпшақпен, Орта Азия және Шығыс Түркістанмен сауда жүргізген көпестерге жолбасшы ретінде жасалған италяндық карталарды қарастырды. Франциск және Доминик Пицчанидің (1367) картасы, Каталон картасы (1375), венециандық Фра Мауро (1459) картасының мәліметтерін жазба деректермен салыстырды [Есмағамбетов, 2010].

Ш.Уәлиханов еңбектерінде Орталық Азияның Ресеймен және Шығыс Түркістанмен сауда-экономикалық, саяси және мәдени байланыстары туралы маңызды мәліметтер бар. «Ортазиялық хандықтар: Хиуа, Бұхара, Қоқан және олардың Ресеймен қарым-қатынастары» деген еңбегінде үш хандықтың қысқаша тарихымен бірге өзара сауда байланыстары сипатталады [Валиханов, 1985c]. Шоқан аталған хандықтардың Ресеймен сауда-саттығын жай ғана баяндауды мақсат етпеген, ол осы қарым-қатынастардың қазақ даласына әсеріне баса назар аударған. Даланың тыныштығы мен халқының жағдайына алаңдаған бір туар азаматтың «Сырдария мен Балқаштың арғы жағындағы иеліктеріміздегі тыныштық, бір жағынан империяның Сібір мен Орынбор шекарасындағы сауда-саттық қызметінің дамуы бір жағынан Ресейдің Түркістан мемлекеттерімен достық қарым-қатынасына байланысты» деген сөздерінің мәні мен маңызы өте зор [Валиханов, 1985c: 181]. Себебі сауда байланыстары тек экономиканы дамытуға игі әсер етіп қоймайды, сонымен қатар елдер арасындағы қарым-қатынастарды нығайтады, бейбіт өмір сүрудің алғашарттарын қалыптастырады. XIX ғасырдың бірінші жартысындағы Орта Азияның қалалары мен ауылдары, яғни қышлақтары көршілес елдердің коммерциялық қызметін дамытудағы үлкен база іспеттес болғаны тарихтан белгілі. Бұл - ортазиялық мемлекеттердің ұтымды тұстарының бірі. Сол себепті Орта Азияға Ресейдің ғана емес Ұлыбританияның мүдделі болғаны мәлім.

«Ортаазиялық хандықтармен сауданы дамыту үшін Амудария мен Сырдарияда кемелердің қозғалысына қауіпсіз ахуал туғызу керек» [Валиханов, 1985c: 182] деген Шоқанның пікірі дүние жүзінде арзан сауданың теңіз жолдары арқылы іске асырылатындығын дәйектей түседі. Аталған ортазиялық хандықтармен Ресей арасындағы оңтүстік және оңтүстік-шығысқа қарай транзиттік сауданы дамыту үшін Шоқанның пікірінше, осы елдерде тұрақты немесе уақытша агенттер болу керек. Олар кедендік иеліктердің және құрметті адамдардың Ресей империясына деген сенімін арттырып қана қоймай болашақтағы әрекеттер, орыс көпестерінің мүддесін қорғау үшін жағымды мәліметтерді жеткізіп тұрар еді [Валиханов, 1985c: 182].

Қазақтар мен өзбектер арасындағы сауданы да назардан тыс қалдырмаған зерттеуші «Бұхарлық және қоқандық саудагерлер біздің тауарларды өндірілетін жерінен тікелей сатып алады, сол себепті көпестеріміз Бұхарға, Хиуа мен Қоқанға сирек баратын болды», – деп жазды. Дегенмен қазақтардың өзбектердің кейбір тауарларына зәрулігі байқалады. Осы зәрулікті жою үшін қазақ даласында егіншілікті дамыту қажет. Қазіргі уақытта ұнды Бұхара мен Хиуадан сатып алуға мәжбүр. Сейіт-Мұхамед ханның билігі кезіндегі тақ үшін күрес, алауыздықтар астық бағасын көтеріп жіберген. 4 теңге (күміс ақшамен 80 тиын) тұратын бір пұт астықтың бағасы 20 теңгеге (күміс ақшамен 4 рубль) жеткен [Валиханов Ч.Ч. Среднеазиатские, 1985: 192]. Сонымен қатар Шоқанның пайымынша, Ортазиялық елдермен сауданы дамытуда керуендердің және саудагерлердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажет [Валиханов, 1985c: 182-183].

Шоқанның мұрасында архив құжаттары да сақталған. Сондай құжаттар тарихи оқиғалардың шынайылығына көз жеткізеді. Қоқан хандығы мен қазақтардың арасындағы сауда байланыстары архив деректерінен де көрініс тапқан. Сондай құжаттардың бірі - 1828 жылы 1 қыркүйекте Қарқаралы округына қоқан ханы Сейіт-Мұхамед-Әлидің екі елшісі Батыс Сібір генерал-губернаторының атына жазылған хат. Хатпен бірге екі елші: Тұрсын қожа және Хожа Құрбан келген. Хатта осыдан бұрынғы уақыттарда Қоқан хандығымен ешбір тонаусыз, жәбірсіз, бейбіт, қауіпсіз қарым-қатынастардың орын алғандығы айтылды. Ендігі жерде осы аумаққа келген саудагерлерден қазақтардың кедендерде керуендерді тонап, мал мен мүліктерін тартып алатындығы және көпестердің кедейленіп қалатындығы, тартып алынған тауарлардың иелеріне қайтарылмай отырғандығы туралы қауесет жеткен. Орыс үкіметінің жергілікті билеушілерінен қазақтардың осындай әрекеттерін тоқтатып, тәртіп орнатып, екі халықтың арасындағы сауданы тыныш әрі байсалды етуді сұраған. Қоқан хандығына Ташкент иелігіне тиесілі Бес-Қазлық (Биш-Казлык) жерінде бекініс салынғаны, Қараталда

орманның қыркылғаны жөнінде қауесет жетті. Хан хатта генерал-губернатордың айтылғандарды біліп, арнайы елшілерді жіберіп отырғандығын ашып жазған [Валиханов, 1985d: 266]. Батыс Сібір генерал-губернаторы ел арасындағы сауданы реттеу мақсатында Қоқан ханы мен елшілеріне тарту-таралғы ретінде қымбат матаның түр түрін сыйға тартқан.

Ш.Уәлиханов ортазиялық хандықтардың Шығыс Түркістанмен сауда байланыстарын «1858-1859 жылдардағы Алтышар жағдайы, немесе Нан Лу (Кіші Бұхара) қытай провинциясының тұрақты алты шығыс қалалары туралы» еңбегінде арнайы зерттеген. Еңбекте өте қызықты, құнды мәліметтер келтіріледі. Мәселен, еңбектің қоқандық шенеуніктер мен саудагерлерді сипаттайтын тұсы тартымды. «Қоқандықтар өздерінің сырт келбетіне және этикетіне айтарлықтай назар аудармайды, өздеріне берілетін сыйлықтарға жіті мән береді. ... олар бейбітшілік уақыттарда қытайлық тарту-таралғылар мен алымдарды пайдаланады. Көтеріліс кезінде жұртты тонап, қожалардан сыйлықтар алады. Қытай және бұратана билеушілерін үнемі қорқынышта ұстайды. Сондықтан да жергілікті тұрғындар қоқандықтарды ұнатпайды, «ұры» деген сөзді жиі айтады...» [Валиханов, О состоянии Алтышара, 2010a: 190] деген сипаттауынан Кіші Бұхардағы қоқандықтардың беделін көруге болады. Шоқан қоқандықтарға қатысты қазақтарды жіктеген. «Қоқанға қатысты қазақтарды қоқандықтардың боданы және олардың билігін мойындайтындар деп екіге бөлуге болады: алғашқылары өзбектермен бірдей құқықты пайдаланады, әскерде қызмет етеді, әскери және азаматтық шендерді иеленеді. Екіншілері зекет төлейді, қажет жағдайда әскерге қол жинап беруге міндетті» [Валиханов, 2010a: 191] деген сипаттауы айтылғанды толық дәлелдейді.

Бұл фактілер Шығыс Түркістанның қалаларындағы негізінен қолөнермен, саудамен айналысатын шетелдіктердің құрамына, сондай-ақ, осы елдегі қалалардағы ортазиялық сауданы қамтиды. «...Саны және маңызы бойынша бірінші орынға қоқандықтар, сосын бұқаралықтар ие, содан кейін бадахшандықтар, кашмирліктер және балтилер тұр. Соңғы аталған үш халық негізінен Еркенд пен Хотанда тұрады. Бұдан өзге көптеген ауғандар (кабулдықтар мен логандар), еврейлер (бұқаралықтар), үндістер, парсылар, ширвандықтар және татарлар. Бадахшандықтар, кашмирліктер және балтилерден басқа өз ақсақалдары бар барлық шетелдіктер қытайларға «Аньцзи-джан» (әндіжандықтар) деген атпен белгілі және келісімге сай қоқандық ақсақалға бағынатын, қашғарда тұратындар резидент және консул құқығына ие» [Валиханов, 2010a: 160-162].

Ғалымның ортазиялық және қашғарлық сауданың басты тауары туралы мәліметтері де маңызды. Ол келтірген мағлұматтар бойынша Шығыс Түркістандағы ортазиялық сауданың басты тауарларын алтын дүрия, қара көк бояулар, жібек маталар, мал, темекі және ортазиялық қолөнердің басқа да бұйымдары құраған, Шығыс Түркістаннан шәй, мақта, жібек, кілемдер, киіз, фарфор ыдыс және күміс алып шыққан [Валиханов, 2010a: 199]. Орта Азиядан шыққан көпестердің ол жерде батысеуропалық тауарлармен де сауда жасағанын айта кетуіміз керек: ашық қызыл және ал қызыл түсті швейцарлық, француз және ағылшын сиса маталары, ағылшын және американдық мақтадан жасалған биязы маталар, ағылшын мақта қызыл кашемирі, ақ муслин және т.б. [Валиханов, 2010a: 207].

Шоқанның шай саудасын сипаттауы зерттеушілер үшін маңызды әрі терең талдауды қажет етеді. Ғалым шайдың сорттарын, тасымалдауын және сатылуын егжей-тегжейлі баяндаған. «Гучэндегі транзиттік алым әкелінген шайды үш сортқа бөледі. Бірінші сорт: бай-хао, сянь-пянь, у-и, чжулянь, даэча, пур-ча, бұл сортының 100 джины (граммы) үшін күміс ақшамен шаққанда 1 лан (сол кездегі ақшаның атауы) кеден салығы алынады. Екінші сорт шайдан бір ланның жартысынан астамы, ал үшінші сорттан үштен бір бөлігі алынады» [Валиханов, 2010a: 207] дегені Шығыс Түркістан нарығында шай саудасының ауқымы мен салмағын аңғартады. Шоқанның зерттеуінше шай түйелерге тиеліп, тасылған. Шай сақтайтын қойма Ақсу қаласы болған. Одан Қашғар мен Жаркентке әкелінген. Ортаазиялықтар шайды Жаркенттен алтын мен күміс ақшаға сатып алған. 1832 жылы Жаркенттен Бұхарға 950 жылқыға тиелген шай қаптары немесе 200 мың фунт (пұт) шай әкелінген. Бұхарға жеткенде оның бір пұт үшін бағасы 50 тильге (алтын ақшамен) жеткен. Қоқаннан әкелінген тауарларды бұратаналар жергілікті ақшаға айырбастап, сатқан. Содан кейін оны күміске немесе алтынға айырбастаған. Қоқан мен Қытай арасындағы араздыққа байланысты қоқандықтарға шай анағұрлым аз жеткізілген [Валиханов, 2010a: 205].

Ортазиялық көпестер Шығыс Түркістандағы орыс саудасында да делдалдық жасаған. Ш.Уәлиханов «Орыс тауарлары Қашғарға Қоқан және Құлжа арқылы жетеді» – деп айғақтады [Валиханов, 2010a: 206]. Қашғарға орыс мануфактураларының келесі бұйымдарын апаратын болған: шұға, сиса маталар, сәлдеге арналған жұмсақ муслиндер, жібек маталар, дүрия, барқыт, айналар,

бұрыш, қалампыр, мүсәтір, сынап, қызыл түсті минерал, түрлі металдар (темір, мыс, қалайы) және металдан жасалған бұйымдар (самауырындар, шайнектер, тарелкалар, қазандар, жайпақ табақтар, шамдалдар, құлыптар) және т.б. Шоқан «Қашқар саудасынан түсетін бүкіл пайда қоқандықтардың қолында», – деп жазды [Валиханов, 2010а: 208-213].

Қоқандықтармен қатар қазақтар бұхарлықтармен де сауда-саттықты жасаған. Бұхарлықтар саудасының үлкен бір бөлігі Жаркентте жүргізілген [Валиханов, 2010б: 188]. Жаркенттен ортаазиялық базарларға аң терілері тасылған. Әсіресе екі түрлі түлкі терісі: қара түлкі және қараған. Жақсы түлкі терісі 2 немесе 2,5 алтын, суыр – 2, қасқыр – 1 алтын тұрған. Көбінесе Бұхар мен Қоқаннан әкелінген ақ қозы терісі сатылған [Валиханов, 2010а: 212]. Қазақ даласынан тыс жерлерге сатылған тауарлармен салыстырмалы түрде қарастырса, Жаркенттен 1819 жылы 10 005, 1824 жылы 28 16 рубльді құрайтын тауар әкетілген. Қазақ даласының өзінен 1814-1824 жылдар аралығында көршілес орыс елді мекендеріне 200 мың рубльге тең тауар сатылған. Осыны Бұхара мен Қоқаннан әкелінген тауарлармен салыстырса, 1814 жылы 270, Қоқаннан 50 түйеге артылған тауар керуендері келген. Жыл сайын олардың саны артып отырған. Мәселен, 1815 жылы 653, 1816 жылы Бұхара мен Қоқаннан 7161 түйе тауар әкелінген [Валиханов, 2010б: 254]. Бұл мәліметтерді Шоқан Батыс Сібір Бас басқармасының істерінен, соның ішіндегі кедендегі жазбалардан алған. Петропавл кеденіндегі жазбалар бойынша 1825 жылы 24 наурызда ортаазиялық хандықтардан жібек, жартылай жібек, мақта маталары, иірілген және мақта қағазы, кептірілген жемістер, қозы елтірісі, жібек құрт тұқымы жеткізілсе, қазақ даласынан оларға қозы елтірісі, жүн, ешкі түбіті, тірі малдың әр түрі жіберілген [Валиханов, 2010б: 255].

Шоқан Шыңғысұлының «Қырғыздар туралы жазбасында» және «Көшпелі қырғыздар туралы» деген еңбегінде Ыстық көл өлкесінің табиғаты, жануарлар, өсімдіктер әлемімен қатар тұрғындарының шаруашылығы, саудасы және айырбас саудасы баяндалған. Шоқанның бақылауынша, жабайы қырғыздардың (дикокаменные киргизы) саудасы және айырбасы ауылдарында жүреді. Олар Орта Азияның үздік сауда пункттеріне – Қашғарға, Ошқа, Қоқан мен Ташкентке жақын орналасса да Құлжаға немесе Қашғарға, Ташкентке жылқыларымен бірге тауар жібермейді. Мұнда Ресейден, Қашғардан және Орта Азиядан жаз немесе қыс айларында келеді. Қашғардан түрлі мақта маталары, тимпи деп аталатын жолақты мақта матадан тігілген шапандар, мақта матадан тігіліп, сары, қоңыр, қара түстерге боялған кеудешелер, машура дейтін жолағы бар парча және т.б. тауарлар келеді. Олар қойға тиімді айырбасталып отырған. Жаркенттік тимпи матасынан тігілген шапан 4 қойға айырбасталды. Даба деп аталатын матаның (ақ түсті жұмсақ мата) бір көйлекке жететін кездемесі 2 қойға сатылады. Қойдың орташа құны – 8 теңге. Жаркентте екі шапанды 20 еңгеге сатып алуға болады. Төрт қойға айырбастағаннан анағұрлым төмен. Осы тауар Қашғарда 1 теңге тұрады [Валиханов, 1985f: 33]. Мұның өзі тауар әкеленетін жерінен ұзаған сайын әрі айырбасқа түскенде қымбат сатылған дегенді білдіреді. Саудагерлер заттарын қарызға да беретін болған. Егер саудагер бір затын күзде қозыға сатқан болса, көктемде ол қойға айналған. Қашғар, татар саудагерлері қырғыздарды қажетті тауарлармен және күнделікті тұрмысқа керекті заттармен қамтамасыз ете отырып, үлкен пайда табады. Ал қырғыздар қолдарында бар заттарын өздері сатпайды, оларды татар саудагерлері сатып береді. Ортаазиялық жібек маталарды мұнда манаптың әйелдері болмаса ешкім сатып алмайды [Валиханов, 1985f: 34].

Ғалым Орта Азия мен Шығыс Түркістан арасындағы саяси қарым-қатынастарға көп көңіл бөлді. Ол келтірген материалдардан Шығыс Түркістанға қатысты Қоқан хандығының да, Циньдік Қытайдың да саясаты жақсы байқалады. Оны Шоқанның мына бір пайымынан көруге болады: «...Қоқанға ауқымды артықшылықтар бере отырып, боғдыхан үкіметі олардан қожаларды бақылауды және оларға ғазуат (қасиетті соғыс) жасауға мүмкіндік бермеуді талап етеді» [Валиханов, 1985b: 184]. Бұндай уағдаластыққа 1831 жылы қол жеткізілген және екі жақ тараптың да мүдделерінен келіп келісілген: Қоқан үкіметі Цинь империясының өктемдігін тым болмаса Шығыс Түркістан шегінде ұстап тұруға, ал Циньдік Қытай – Орталық Азияның барлық жағынан маңызды аймағын қандай болсын амалдармен өз қолында алып қалуға тырысты.

Ш.Уәлихановтың еңбектерінде, сондай-ақ, Орта Азия мемлекеттерінің Ресеймен саяси, сауда байланыстары туралы маңызды мағлұматтар бар. Біз оларды зерттеушінің «Кіші кеңесші Рафаиловқа жолсерік болған татарлар Абдрашитов пен Сейфуллиннің Тибеттен қайтып оралғаны туралы ісі» (бұқаралық көпестер Загур (Зухур) Зарипов және Мұса ханның Петербургқа арнауы және және ташкенттік көпес Мансұр молда Мамасейтовтың Қашғарға, одан әрі Тибетке жіберу үшін Семейде керуенді жинауы туралы айтылады), «1830 ж. Қашғардағы қоқандықтардың Қытаймен соғысы

туралы мәліметтер» (1830 жылы күзде Қоқан ханының Мұхаммед Әли хан басшылығымен Ресейге елшілік жібергендігі туралы айтылады), «Қоқан елшілігі туралы» (Ақмола мен Петропавлға қоқан елшілігінің келгендігі туралы айтылады), «Қашғар сапарын ұйымдастыру туралы жазбалары» (әндіжандықтардың Семейдегі саудасы туралы мәліметтер берілген) және басқа да мақалаларынан таба аламыз [Валиханов, 1985а: 316, 352].

Ортазиялық хандықтардың ішкі жағдайына Ш.Уәлиханов арнайы тоқталмайды. Дегенмен де оның еңбектерінде бұл мемлекеттердің ішкі саясаты, тұрғындарының шаруашылығы, тұрмыс жағдайы жөнінде айтылып кетеді. Мысалы, ғалым Қоқан хандығының Шерәлі (1258/1842-1261/1845), Хұдиярдың бірінші билеуі (1261/1845-1275/1858) және Малла-хан (1275/1858-1278/1862) кезіндегі саяси жағдайын қысқа, бірақ нақты баяндайды және феодалдар арасындағы күрес пен және әулеттік талас-тартысты зерттеуге айрықша көңіл бөліп, осы мемлекеттіі саяси құрылымына тоқталып, 1856 жылдан кейінгі бұқар-қоқан қатынастарына тоқталады. Сондай-ақ, қырғыздардың ауыр жағдайы және олардың Мұхаммед Әли хан кезіндегі (1821-1842), нақтырақ айтсақ, оның билігінің бірінші жартысындағы Қоқан хандығына бағыныштылығы туралы айтылады. Осылай дей тұра, оған «қоқандықтардың билігі (қырғыздар арасындағы) тек ерекше саясатпен және жұмсақтықпен қолданып отырғандығын» анықтаудың сәті түсті. Өз билігін қолдану үшін жақсы фамилиялардан оның аманттары бар, билігін ру басылар арасында сый-сияпаттар мен айдап салулар және араздықтар арқылы ұстап отыр» [Валиханов, 2010а: 38]. Ш.Уәлихановтың Қоқан хандығына қызығушылығын сондай-ақ, оның «Қоқан билеушілерінің генеалогиялық кестесі» және басқа еңбектерінде келтірілген Қашғардан Ошқа, Қоқан мен Ташкентке көптеген көлік бағдарларының белгіленуі дәлелдейді [Валиханов, 2010а: 205-209].

Шоқан Шыңғысұлының пайымдауынша әрі зерттеуінше Қазақтардың қырғыздармен қарым-қатынасы XIV ғасырдан бастап XVIII ғасырға дейін достық және бейбіт сипатта болды. Қазақтар мен қырғыздардың одағының құрметіне әрі есте қалдыру мақсатында Есім хан Ташкентте мұнара тұрғызды. Тәуке хан, Есімнің немересі қырғыздарды олардың биі Тиес арқылы басқарды. Жоңғарлар Ілеге басып кіре бастаған кезде екі халық бірігіп, қалмақтарды Шелек пен Шарыннан қуып тастады.

Абылай ханның әртүрлі жылдары қырғыздардың ұлыстарына шабуыл жасауы халық аңыздарынан орын алды. Абылай солту және саяқ руларын Қарабалта-Сұқұлық шатқалында талқандап, солты батыры Жайылды өлтірді. Әсіресе жабайы қырғыздардың тағдыры шешілген Абылайдың 1770 жылғы жорығы ерекше есте қалды. Бұл шайқас Жайылдың қырғыны деп аталады. Қырғыздар Абылай кезінде көптеген жеңілістерге ұшырады. Барақ сұлтан (Көкжал) да шабуыл жасап, қарсылық көрсетпеген қырғыздардың Қошқар -Ата моласын қорлады. Осыған кектеген қырғыздар әрі Барақтың қатыгездігіне қарсы қол жинап, түнде оған шабуыл жасады. Барақ, қарсылық көрсете алмай әскери тұрағын тастап, қашты. Қырғыздар оны Ілеге дейін қуды. Абылай арғын, найман және үйсіндерден қол жинап, Барақтың жеңілісін үшін кек алды [Валиханов, 2014: 77].

Жастығына қарамастан Шоқан қазақ халқының тұрмысын, әдет-ғұрыптарын, рухани және материалдық мәдениетінің ерекшеліктерін, төл тарихын жақсы білген. Мұнымен шектелмей ортаазиялық халықтардың өткені мен өзі өмір сүрген кезеңде орын алған оқиғаларды білген. Біліп қана қоймай, оларға талдау жасап, салыстырып, өз пайымдарын жазып отырған. Шоқан Ыстық көл аймағындағы сапары кезінде қырғыздар туралы көптеген материалдар, халық жадында сақталған мұраны жинақтады. Тарихшы, зерттеушілерге мәлім, ол халық аузынан қырғыздың атақты «Манас» жырын жазып алды.

Қазақтардың ортаазиялық хандықтармен қарым-қатынастарында Шоқан рухани байланыстарға назар аударды. Өзінің «Көшпелі қырғыздар (қазақтар) туралы» деп аталатын еңбегінде даланың татардан шыққан жартылай сауатты молдалар мен Орта Азиядан келген, өздерін атақты әулие санайтын, фанат адамдарға толып кеткеніне нали отырып жазған. Олардың мұсылмандар арасында үгіт жүргізіп, дінге соқыр сеніммен қарауға итермелегенін көзімен көрген. Шоқанның хабарлауынша, осындай үгіт Баянауыл, Қарқаралы округтарына тарала бастаған. «Мұнда жергілікті билеушілердің қолдауымен Бұхар мен Қоқаннан көптеген ишан, қожалар тұрады. Жыл сайын олардың бірі кетіп, бірі келіп жатады» [Валиханов, 2014: 118] деген ақпараты осының дәлелі. Дегенмен екінші жағынан Шоқан Шыңғысұлы ортаазиялық иеліктермен рухани байланыстардың жағымды нәтиже беретінін де жоққа шығармады. Мұндай байланыстар Шоқанның пікірінше, қазақ баласына шағатай тіліндегі романдарды, повестерді, поэмаларды, және ертегілерді оқуға мүмкіндік береді. Алайда солардың арасында ұрпаққа зиян келтіретіндері де бар [Валиханов, 2018: 120]. Сол себепті пайдалы

кітаптармен қатар зиян келтіретін, баланы дұрыс жолдан адастыратын шығармаларды оқуға тиым салу қажеттілігін де еске салған.

Шоқан Уәлихановтың еңбектері, әсіресе Орталық Азия халықтары туралы этнографиялық деректерге де бай. Солай бола тұра, оны қандай да болсын халықтың тек тайпалық құрамы ғана емес, олардың орналасуы да қызықтырады. Мысалы, «түркістандық өзбектер, олардың рулық жіктелісінен көрінетіндей тайпа одақтарынан тұрады, бірақ одақтары қазақтардың одақтарымен салыстырғанда ауқымды» [Валиханов, 1985с: 154]. Шоқан Уәлихановтың бұл мәліметтері, әсіресе түркі рулары мен тайпаларының жіктелісі туралы көрсететін мағлұматтары зерттеушілер түркі халықтарының этникалық тарихын және олардың қарым-қатынастарын жазуда аса пайдалы болды.

Шу өзенінің жоғарғы жағынан Ташкентке дейінгі жолдың жартысын Ұлы жүздің Жалайыр және Дулат тайпаларының иелігінде екендігін және олардың аздаған Қоқан хандығына бағынатындығы туралы жаза келе, қоқандықтардың аздаған бекіністері ғана барын және қазақтардан зекет жинайтыны туралы мағлұмат береді [Валиханов, 2014: 193].

Ғалым, тарихшы, саяхатшы, этнограф өзінің қысқа өмірінде Орта Азия мен Қазақстан халықтарының тарихына, географиясы мен этнографиясына, шаруашылығына, саудасына, рухани байланыстарына арналған бірқатар еңбектерді жазып үлгерді. Шоқан Шыңғысұлы Уәлихановтың Қазақстанның ортаазиялық хандықтармен қарым-қатынастарға байланысты іргелі еңбектерінің, мақалаларың, жазбаларының ғылыми маңызы зор. Шоқанның бірнеше шығыс және еуропалық тілдерді білуі дереккөздерді оқумен қатар құнды материалдарды жинақтауға мүмкіндік берді. Дереккөздерді жинаумен қатар оларды талдап, пікір танытты. Өзінің көзімен көргендері, оқығандары, зерттегендері негізінде қазақтардың ортаазиялық хандықтармен қарым-қатынастарына шынайы баға берді. Орын алған оқиғаларды сипаттаумен бірге мәселелердің түйін шешуге байланысты көзқарастарын танытты.

Қорытынды. Шоқанның «Жоңғар очерктері», «Қоқан хандығы туралы жазбалары» сияқты еңбектері отарлық дискурс шеңберінде ғана емес, сонымен қатар мәдениетаралық интерпретация тұрғысынан жазылған. Шоқан еңбектерінің құндылығы олардың деректік дәлдігінен ғана емес, аналитикалық тереңдігінен және ғылыми бейтараптығынан көрінеді. Ол жазып отырған объектісін – қазақ даласындағы билік құрылымы мен көрші хандықтардың саясатымен қатар – мәдени құрылым ретінде де пайымдайды. Шоқан еңбектері – отандық тарихнамада тек дерек көзі ғана емес, сонымен бірге теориялық-әдіснамалық үлгі де болып табылады. Оның еңбектерінде аймақ халықтарының мәдениетаралық байланыстары этностық айырмашылық емесе, тарихи сабақтастық пен өркениеттік бірліктің көрінісі ретінде сипатталады.

Ш.Уәлихановтың мұрасы – отандық тарихнама үшін әдіснамалық бағыт, деректанулық негіз және өркениеттік ойлау мектебі ретінде айрықша құндылыққа ие. Оның еңбектеріндегі тарихи-мәдени интуиция және құрылымдық талдау қабілеті – бүгінгі тарихи реконструкция үдерісінде де өзектілігін жойған жоқ. Уәлиханов ұсынған тұжырымдар қазіргі тарихнамалық ізденістерде, әсіресе мәдениетаралық кеңістік, ұжымдық жад және билік дискурсы мәселелерін зерттеуде жаңа интерпретациялық көзқарастар ашады.

Зерттеуші еңбектерін қазақтың шежірелік және ауызша дереккөздерімен салыстыра талдау – тарихи танымның әдіснамалық кеңістігін кеңейтетін маңызды бағыт. Оның этнографиялық және тарихи жазбалары көбінесе сол кезеңдегі шежірелік мәліметтермен үндес келеді, алайда оларды ұсыну формасы және интерпретациялау тұрғысынан елеулі ерекшеліктер байқалады. Бұл салыстыру шеңберінде Уәлиханов – дәстүрлі ауызша жад формаларын қағаз бетіне көшіру әрекетін жасаған алғашқы зерттеуші ретінде көрінеді. Ол шежіре мен эпикалық мәтіндерді жай «халықтық аңыз» деп емес, тарихи оқиғалардың мәдени-менталдық кодталған нұсқасы ретінде қарастырды. Мысалы, қазақ шежірелерінде Қоқан, Бұқар, Хиуа хандары туралы мәліметтер көбіне руаралық қатынастар, туыстық байланыс немесе жаугершілік тұрғысынан беріледі. Бұл мәліметтер тарихи оқиғаларды тек сипаттап қоймай, этникалық иерархияны және саяси легитимацияны да негіздейтін рәміздік құрылымдарға ие. Уәлиханов осы деректерді жинап қана қоймай, оларды салыстырмалы-тарихи әдіспен саралап, жазба және ресми дереккөздермен түйістіре білді.

Қазақ қоғамының тарихи жадын зерттеуде ауызша тарих пен шежірелік мұра тек қосымша дерек емес, толыққанды танымдық кеңістік ретінде қарастырылуы тиіс. Олар оқиғаларды сипаттаудан бұрын, сол оқиғаларға тарихи-мәдени мән беретін механизмдердің өзін көрсетеді. Бұл деректерді тек шындықтың көрінісі ретінде емес, тарихты ұғынудың мәдени формасы ретінде қарастыру – қазіргі

гуманитарлық ғылымдардың басты методологиялық ұстанымдарының бірі. Шоқан Уәлиханов осы бағыттың негізін қалаған тұлға ретінде қазақ-ортаазиялық қарым-қатынастарды пайымдаудың деректанулық та, аналитикалық та үлгісін ұсынды. Ол дәстүрлі ауызша деректерге сыни, бірақ құрметпен қарап, оларды тарихи-философиялық интерпретацияның объектісіне айналдырды. Уәлихановтың көзқарасы – дәстүр мен ғылымның, мәдениет пен рационалдықтың тоғысқан тұсы. Сонмен қатар эпикалық, шежірелік және ауызша жад формалары – ресми жазбалар мен архивтік құжаттармен қатар қолданылуы тиіс баламалы дереккөз. Олар тарихи реконструкцияның тек мазмұндық емес, мағыналық және құрылымдық деңгейін толықтырады. Сондықтан да, қазіргі тарихнамада Уәлиханов мұрасын осы дереккөздермен интеграциялау – тарихи пайымның тереңдігін арттырудың маңызды жолы болып қала береді.

Әдебиеттер

- Абуев, 2016 – *Абуев К.К.* Чокан Валиханов и его современники: (монография). Кокшетау, 2016. 386 с.
- Валиханов, 1985a – *Валиханов Ч. Ч.* Записка о Кокандском ханстве // Собрание сочинений в пяти томах / Ч. Ч. Валиханов. Т. 3. Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1985. С. 314–324.
- Валиханов, 1985b – *Валиханов Ч.Ч.* Записки об организации поездки в Кашгар // Собрание сочинений в пяти томах / Ч. Ч. Валиханов. Т. 3. Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1985. С. 7–13.
- Валиханов, 1985c – *Валиханов Ч.Ч.* Среднеазиатские ханства: Хива, Бухара и Коканд и отношение их с России // Собрание сочинений в пяти томах / Ч. Ч. Валиханов. Т. 4. Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1985. С. 181–183.
- Валиханов, 1985d – *Валиханов Ч.Ч.* Среднеазиатские ханства: Хива, Бухара и Коканд и отношение их с России // Собрание сочинений в пяти томах / Ч. Ч. Валиханов. Т. 4. Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1985. С. 266–277.
- Валиханов, 2010a – *Валиханов Ч.Ч.* О состоянии Алтышара или шести постоянных городов Китайской провинции Нан-Лу (Малой Бухарии) в 1858–1859 годах // Собрание сочинений : в 5 т. / Ч. Ч. Валиханов. Т. 3. Алматы: Алатау, 2010. С. 97–218.
- Валиханов, 2010b – *Валиханов Ч.Ч.* Черновой материал о торговле России с Западным Китаем и Средней Азией в первой четверти XIX в. // Собрание сочинений. В 5 т. / Ч. Ч. Валиханов. Т. 2. Алматы: Алатау, 2010. – С. 253–257.
- Валиханов, 1985e – *Валиханов Ч.Ч.* Записки о киргизах // Собрание сочинений : в 5 т. / Ч. Ч. Валиханов. Т. 2. Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1985. С. 7–82.
- Валиханов, 2014 – *Валиханов Ч. Ч.* О кочевых киргизах // Собрание сочинений / Ч. Валиханов. Т. 4. Алматы: Изд-во «Алатау», 2014. С. 126–131.
- Дулатова, 1976 – *Дулатова Д.* Шоқан – тарихшы. Алматы: Қазақстан, 1976. 69 б.
- Есмағамбетов, 2010 – *Есмағамбетов К.* Шоқан дүниетанымы: бұрынғы ұғымға жаңа көзқарас // [Электронды ресурс]. – URL: <https://abai.kz/post/6193> 12.12.2010. Қаралған күні 13.10. 2023.
- Сулейменов, 1985 – *Сулейменов Р.Б., Моисеев В.А.* Чокан Валиханов – востоковед. Алма-Ата : Наука, 1985. 111 с.

References

- Abuev, 2016 – *Abuev K.K.* Chokan Valikhanov i ego sovremenniki: monografiya [Chokan Valikhanov and his contemporaries: Monograph]. Kokshetau. 386 p. [in Russian]
- Dulatova, 1976 – *Dulatova D.* Shoqan – tarikshy [Shokan – historian]. Almaty: Kazakhstan, 69 p. [in Kazakh]
- Esmagambetov, 2010 – *Esmagambetov K.* hoqan dunietanymy: buryngy ugymga zhana kozqaras [Shokan's worldview: A new perspective on a former concept]. *Abai.kz*. Available at: <https://abai.kz/post/6193> (accessed October 13, 2023). [in Russian]
- Valikhanov, 1985a – *Valikhanov Ch.Ch.* Zapiska o Kokandskom khanstve [Notes on the Kokand Khanate]. Ch.Ch. Valikhanov, Sbranie sochinenii: v 5 t. [Collected works: In 5 vols.]. Vol. 3. Alma-Ata: Glavnaya redaktsiya Kazakhskoy sovetskoy entsiklopedii, Pp. 314–324. [in Russian]
- Valikhanov, 1985b – *Valikhanov Ch.Ch.* Zapiski ob organizatsii poezdki v Kashgar [Notes on the organization of the journey to Kashgar]. // Ch.Ch. Valikhanov, Sbranie sochinenii: v 5 t. [Collected works: In 5 vols.]. Vol. 3. Alma-Ata: Glavnaya redaktsiya Kazakhskoy sovetskoy entsiklopedii, pp. 7–13. [In Russian].
- Valikhanov, 1985c – *Valikhanov Ch.Ch.* Sredneaziatskie hanstva: Hiva, Buhara i Kokand i otnoshenie ih s Rosii [The Central Asian Khanates: Khiva, Bukhara, and Kokand and Their Relations with Russia] // Ch.Ch. Valikhanov, Sbranie sochinenii: v 5 t. [Collected works: In 5 vols.]. T. 4. Alma-Ata: Glavnaya redaktsiya Kazakhskoi sovetskoi entsiklopedii, 1985. p. 181–183. [in Russian]
- Valikhanov, 1985d – *Valikhanov Ch.Ch.* Diplomaticheskie i trgovye otnosheniya Rosii so sredneaziatskimi hanstvami v pervoi polovine XIX v. [Diplomatic and Trade Relations of Russia with the Central Asian Khanates in the

First Half of the Nineteenth Century] // *Sobranie sochineniy v pyati tomakh* / Ch. Ch. Valikhanov. T. 4. Alma-Ata: Glavnaya redaktsiya Kazakhskoy sovetskoy entsiklopedii, 1985. p. 266–277. [in Russian]

Valikhanov, 2010a – *Valikhanov Ch.Ch.* O sostoianii Altyşara ili şesti postoiannyh gorodov Kitaiskoi provinsii Nan-Lu (Maloï Buharii) v 1858-1859 godah [On the Condition of Altyshar, or the Six Eastern Cities of the Chinese Province of Nan-Lu (Little Bukharia) in 1858–1859] // *Collected Works*. Vol. 3. Almaty: Izd-vo «Alatau», 2010. Pp. 97–218. [in Russian]

Valikhanov, 2010b – *Valikhanov Ch.Ch.* Chernovoi material o torgovle Rosii s Zapadnym Kitaem i Srednei Aziei v pervoi chetverti XIX v. [Draft Materials on Russia's Trade with Western China and Central Asia in the First Quarter of the Nineteenth Century] // *Collected Works*. Vol. 2. Almaty: Alatau, 2010. Pp. 253–257. [in Russian]

Valikhanov, 1985f – *Valikhanov Ch.Ch.* Zapiski o kirgizah. [Notes on the Kyrgyz] // *Collected Works in Five Volumes*. Vol. 2. Alma-Ata: Main Editorial Board of the Kazakh Soviet Encyclopedia, 1985. Pp. 7–82. [in Russian]

Valikhanov, 2014 – *Valikhanov Ch.* O kochevyh kirgizah [On the Nomadic Kyrgyz] // *Collected Works*. Vol. 4. 3rd ed. Ch. Ch. Valikhanov. Almaty: Alatau, 2014. Pp. 126–131. [in Russian]

Suleimenov, 1985 – *Suleimenov R.B., Moiseev V.A.* Chokan Valikhanov – vostokoved [Chokan Valikhanov – Orientalist]. Alma-Ata: Nauka, 111 p. [in Russian]

СОДЕРЖАНИЕ / МАЗМУНЫ ОТАН ТАРИХЫ № 29(3). 2026

<i>Dinasheva L.G., Alimbekuly A.A., Saparbekova B.</i> HISTORIOGRAPHY OF WRITTEN SOURCES ON THE HISTORY OF KAZAKHSTAN FROM THE 6th TO THE EARLY 13th CENTURIES: EVOLUTION OF TRANSLATIONS, TEXTUAL CRITICISM, AND HISTORICAL-GEOGRAPHICAL INTERPRETATION.....	964
<i>Suleimenova D.K., Agatay O.M.</i> ULUS OF JOCHI AND THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA, 1380–1395 FROM VASSALAGE TO ALLIANCE.....	973
<i>Порсин А.А.</i> ВЛИЯНИЕ КЛИМАТА И ЭПИДЕМИЙ НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ СИТУАЦИЮ В ЗОЛОТОЙ ОРДЕ В КОНЦЕ XIII – НАЧАЛЕ XIV ВВ.....	985
<i>Джумагалиев Д.А., Сабитов Ж.М.</i> «КРИЗИС XIV ВЕКА» И ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ МЕХАНИЗМОВ ЛЕГИТИМАЦИИ ВЛАСТИ (ПО МАТЕРИАЛАМ «МАДЖМУ АТ-ТАВАРИХ»).....	997
<i>Амирбекова С.К., Саркыткан К., Дюсенов Б.Д.</i> ХОРЕЗМ, МАВЕРАННАХР И ДЕШТ-И КИПЧАК В АРАБСКИХ РУКОПИСЯХ ВАТИКАНСКОЙ АПОСТОЛЬСКОЙ БИБЛИОТЕКИ.....	1011
<i>Koshymova A.O., Nogaibaeva M.S.</i> TOPONYMS IN KAZAKH EPICS: HISTORICAL, TOPONYMIC AND ETHNOCULTURAL ANALYSIS (BASED ON THE POEM “KOBYLANDY BATYR”).....	1032
<i>Kambarbekova G.A.</i> CENTRAL ASIA THROUGH THE LENS OF AN INDIAN TRAVELER: PEOPLE, CUSTOMS, AND TOPONYMY.....	1044
<i>Тылахметова А.С., Черниенко И.Б.</i> ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ХАНА АБИЛМАМБЕТА В ОЦЕНКАХ ИСТОРИОГРАФИИ.....	1063
<i>Abenova G.A., Tokishkadirov B.B., Mamyrbekov A.M.</i> KAZAKH–DZUNGAR RELATIONS IN MODERN HISTORIOGRAPHY	1079
<i>Beisembayeva A.R.</i> KAZAKH-DZUNGAR RELATIONS FROM THE SECOND HALF OF THE XVII CENTURY TO THE 1750S: THE SOURCE BASE OF THE RESEARCH.....	1092
<i>Galimov Ye.A., Kabuldinov Z.Ye.</i> UPRISINGS OF THE KAZAKHS OF THE JUNIOR ZHUZ AGAINST THE ABOLITION OF THE AUTHORITY OF SULTAN-RULERS.....	1104
<i>Toraigyrov Ye.M.</i> THE KAZAKH POPULATION AND THE MILITARY- ADMINISTRATIVE POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE ON THE RIGHT BANK OF THE IRTYSH RIVER (SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY TO THE EARLY XIX CENTURY).....	1117

Төлебаева Ж.М., Хайрулдаева А.М.

ШОҚАН УӘЛИХАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚТАР МЕН ОРТА АЗИЯ
ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ XIX ҒАСЫРДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ.....1131

Құрманбек Қ., Қайполла Қ., Нұржанбек Н.

ҚАЗАҚ АҒARTУШЫЛАРЫНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ
ШАҒАТАЙ ТІЛІНДЕГІ ДІНИ ТЕРМИНДЕР
(Зәкірия бин Ибраһимнің «Мұхтасар ‘илм-И Ғал» еңбегі негізінде).....1143

Ахметова Г.М.

ТОРГОВОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В ПРОЦЕССАХ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО
КАЗАХСТАНА (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА).....1156

Черниенко Д.А., Тойбаев А.Ж.

ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ЖЕТЫСУСКОЙ ОБЛАСТИ
В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XXI В. (ПО ДАННЫМ ПЕРЕПИСЕЙ НАСЕЛЕНИЯ).....1173

Оразов Р.Е., Тілеубаев Ш.Б., Қоңқабаева А.Н.

ЖЕТІСУ ОБЛЫСЫНДАҒЫ 1916 ЖЫЛҒЫ КӨТЕРІЛІСТІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....1195

Abdrakhmanova G.S., Kalenova T.S., Tuleubayev Zh.Z.

THE IDEA OF NATIONAL REVIVAL IN THE WORKS
OF THE ALASH FIGURES: A HISTORICAL ANALYSIS.....1213

Жүсіп С.А., Маслов Х.Б.

ЧЕХИЯ МЕН СЛОВАКИЯ ДЕРЕККӨЗДЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ
БЕЙНЕСІ: МӘДЕНИЕТ, ҰЛТ ЗИЯЛЫЛАРЫ ЖӘНЕ АЛАШ ОРДА.....1228

Сулейменова Г.Ж., Оразаева Ж.Ж., Аликулова Н.С.

XX ҒАСЫР БАСЫНДА ҚАЗАҚ ӨЛКЕСІНДЕГІ
БІЛІМ БЕРУДІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ, ЖАҢАША
ТЕНДЕНЦИЯ, ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР.....1241

Байсалдина Г.Ж., Козыбаева М.М.

1918–1936 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЙЛАУ
ҚҰҚЫҒЫНАН АЙЫРУ САЯСАТЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕР,
ӨҢІРЛІК ПРАКТИКА ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК САЛДАРЛАР.....1254

Shakenov A.

HISTORICAL FIGURES IN RURAL STREET NAMES
OF NORTHERN KAZAKHSTAN: FROM SOVIET TO NATIONAL PANTHEON.....1268

Сулейменова А.

1925–1933-ЖЫЛДАРДАҒЫ «КІШІ ҚАЗАН» НАУҚАНДАРЫНЫҢ
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫС ӨҢІРЛЕРІНДЕ ЖҮРГІЗІЛУ ТАРИХЫ:
АРХИВТІК ДЕРЕККӨЗДЕРГЕ ШОЛУ.....1281

Омарова Г.А., Төленова З.М., Қожаханова Қ.К.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1931–1933 ЖЫЛДАРДАҒЫ
АШАРШЫЛЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЗАРДАПТАРЫ:
АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ МЕН ҚАЛАСЫ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ.....1301

Әлібек С.Н., Косанбаев С.К., Пазиров Е.Д.

1930-ШЫ ЖЫЛДАРЫ ОҢТҮСТІК ӨҢІРДЕ САЯСИ

ҚҰҒЫН-СҮРГІНГЕ ҰШЫРАҒАН ОҚУ-АҒАРТУ

САЛАСЫ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ҚАСІРЕТТІ ТАҒДЫРЫ.....1316

Issabek M.K., Gündoğdu A.

WOMEN OF SOUTH KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT

OF STALINIST REPRESSIONS: THE FATE OF MOTHERS

AND THE FORMATION OF HISTORICAL MEMORY.....1331

Kassymova D.B., Abdrakhmanov B.N., Kenzhegalin A.K.

MIGRATIONS IN THE SYSTEM OF THE SOVIET-CHINESE

BORDER IN THE 1940S: SOCIETAL SECURITY IN THE KAZAKH SSR.....1347

Turgunbayev I.E., Makhayeva A.Sh., Zhanatayeva K.B.

MODERNIZATION IN THE EARLY REPUBLIC OF TÜRKİYE:

INTELLECTUAL EMIGRATION AND THE IDEOLOGICAL TRANSFER.....1360

Сауыркан Е., Каипбаева А.Т.

ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ КӨШІ-ҚОН: XX ҒАСЫРДЫҢ

БАСЫНДА ҚЫТАЙ МЕН МОҢҒОЛИЯҒА ӨТКЕН

ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ ЖӘНЕ БАЛАЛАР ТАҒДЫРЫ.....1371

Базарбаев К., Батырбекқызы Г., Эрен Акдениз

ТҮРКІЯ–ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ

ЖҰМСАҚ КҮШ ПЕН ЭТНИКАЛЫҚ СӘЙКЕСТІК ЫҚПАЛЫ.....1388

Zharylgassynova B., Duisenbay D.

AGRICULTURAL CULTURE OF THE KARAKUYS

SETTLEMENT: BASED ON ARCHAEOBOTANICAL

MATERIALS OF THE EARLY IRON AGE.....1405

Турганбаева Л.Р., Азитаев С.С.

АРХИТЕКТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СРЕДНЕВЕКОВОГО МАВЗОЛЕЯ

НА ГОРОДИЩЕ КЫШКАЛА (КЫЗЫЛОРДИНСКАЯ ОБЛАСТЬ).....1418

Ергали Г., Қалыш А.Б., Исаева А.И.

ЭТНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БРАЧНОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

СРЕДИ КАЗАХОВ КАРАГАНДИНСКОЙ И УЛЫТАУСКОЙ ОБЛАСТЕЙ.....1432

Ахантаева Ә.Ж.

ЖЕТІСУ ӨҢІРІНДЕГІ ЕГІНШІЛІК ӨНІМДЕРІ

ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРМЫСТА ҚОЛДАНЫЛУЫ.....1445

Ш.Ш. Уәлиханов ат. Тарих және этнология институты
Алматы қ., Шевченко көш., 28
Тел/факс: +7 727 261 67 19
e-mail: kazhistory@bk.ru